

S Z E M L E

A MAGYAR FÖLDRAJZ HUSZONKÉT ÉVE

A TRIANONI BÉKEPARANCCSAL az ország testéről leszakított és vérkeringéséből kizárt erdélyi magyar értelmiség a felszabadulás pillanatában meleg érdeklődéssel fordult az egyetemes magyarság szellemi kincsei felé és mohó vágygal tekintett a magyar tudományosság hozzáférhetővé vált területeire. Ennek az érdeklődésnek a kielégítését célozva, a magunk részéről a magyar földrajz huszonkét éves fejlődését igyekszünk feltárni, s egyben a jövő lehetőségeit és útjait megmutatni. Áttekintést akarunk adni a fejlődés egészéről, de helyünk megszabottsága miatt mindenre nem terjeszkedhetünk ki, hanem a gazdag irodalomból azokat a munkákat állítjuk előtérbe, amelyek a két évtized alatt előrevittek a magyar földrajztudományt.

Mindjárt 1919-ben, a béketárgyalások folyamán, igen fontos szerep jutott a földrajztudománynak. Mindaddig elbizakodottságunk nem engedte ellensúlyozni az osztrák támogatással folytatott nemzetiségi propagandát (a szerb Cvijic propagandájára és De Martonne francia professzor románbarát politikai tevékenységére gondolunk), bár id. Lóczy Lajos, a Magyar Földrajzi Társaság akkori elnöke, mindent elkövetett az ellenpropaganda érdekében. A Társaság az egész világ és elsősorban Páris, London, Róma és New-York földrajzi társaságaihoz fordult a magyar medence hegyrajzi és vízrajzi egységének védelmében. 1919-ben, Párisban a magyar békedelegáció bemutatta Magyarországon új elvek alapján készült néprajzi térképét, melyen minden 1000 lakost egy nagy kör, minden 500 lakost ennek megfelelő félkör, minden 100 lakost kiskör és minden 25–75 lakost kis félkör ábrázolt. Ennek a térképnek páratlanul szigorú tárgyilagosságát mindenütt elismerték. A demográfiai adatok előkészítését, feldolgozását Teleki Pál gróf, Bátky Zsigmond, Hézsér Aurél, Kogutowicz Károly és Littke Aurél végezte. Mindez azonban túlhaladott, elkésett dolog volt már, aminthogy az volt a *Magyar Szent Korona országainak földrajzi stb. leírása*, amely 1918-ban, a „tizenkettedik órában” jelent meg és benne tizenhét különböző munkaterületen dolgozó szakember bizonyította az ország földrajzi egységét.

A MEGCSONKÍTOTT ORSZÁGBAN a Magyar Földrajzi Társaság és a magyar földrajztudomány az elmúlt húsz év alatt alaposan kivette részét a Trianon által teremtett helyzet földrajzi és gazdasági tarthatatlanságának bizonyításában. A nemzetpolitikai szempontból elsőrendű munkára hivatott társaság 1923-ban ünnepelte fennállásának ötvenedik évfordulóját. Ekkor már lassan megindult az építőmunka a magyar földtudományos megismerésére, mert „azé a föld, aki tudományosan feltárja és ismeri is” – mondotta Teleki Pál gróf. Már öt egyetemünk van, a budapesti műegyetemmel együtt. Eljött a munkamegosztás ideje, de rengeteg a megoldásra váró probléma is. 1890 óta folyik a Balaton-kutatás, 1901 óta pedig az Alföld kutatása. Hiányzott azonban a peremvidékek hasonló szellemű táj-tanulmányozása, jó meteorológusok, hidrológusok, vulkanológusok, morfológusok kellettek. Senki sem foglalkozott eljege-

sedési jelenségekkel, a gazdaságilag is sokat ígérő tektonikával, nem volt karszt-specialistánk sem. És végül hiányzott a magyar közönség földrajzi nevelése, hiszen középiskoláinkban sikerült olyan tökéletesen visszazsorítani a földrajzoktatást, hogy elsikkadt a földrajzi gondolat s végleg elveszett a helyrajzi és enciklopédikus szemlélet sívárságában. Pedig kitűnő szakembereink voltak már kezdettől fogva, élükön – világhírű *Lóczy Lajossal*, akinek két nagy műve: keletázsiai utazásának eredményei és a Balaton fizikai leírása 37 kötetben¹ a magyar tudomány legnagyobb dicsőségei közé tartoznak.

Lóczy Lajos (1849–1920) a német *Richthofen* szellemében oknyozó és fejlődéstörténeti módszert vezetett be a magyar földrajzba, emellett nála az emberföldrajzi vonatkozások természetszerűleg háttérbe szorulnak. Ő a földrajz helyes, *természettudományos* szemléletének legelső képviselője nálunk, a földtani kutatások utolérhetetlen nagymestere. 1920-ban bekövetkezett halála miatt tevékenységének javarésze a háború előtti időkre esik, ezért fölmérhetetlen értékű eredményeivel itt nem foglalkozunk.

A Magyar Földrajzi Társaság a háborút követő súlyos anyagi helyzetében is sokoldalúságra törekedett, már 1911-ben megkezdte munkáját gr. Teleki Pál, akkori főtitkár kezdeményezésére a gazdaságföldrajzi szakosztály, sőt a háború utáni specializálódás következtében – no, meg személyes ellentétek miatt – egy ideig geográfusaink két pártra szakadtak s a „Földrajzi Közlemények” mellett 1926-tól néhány évig megjelent az antropogeográfusok szaklapja: a „Föld és Ember”. Felvételekre és tudományos kutatásra a Társaságnak évek óta nincs fedezete, pedig szükség lenne a Balaton és az Alföldi Bizottság munkálatainak folytatására. Már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy az ország átnézetes földtani térképének 10 évenként új kiadásokban való megjelentetése a gazdasági világ életszükséglete s egyúttal a nemzeti kultúra egyik fokmérője.

Míg nálunk *nyugateurópai színvonalon álló kutatóinknak* a közönnnyel és hivatalos támogatás hiányában, gyakran megemérettessel kellett küzdeniök, iskoláinkban pedig az országtest megcsönkítését a földrajzi látókör megszükitésével súlyosbították, külföldön hatalmas erővel indul meg a munka. W. M. Davis 1922. júl. 12-én a földrajznak speciális felsőiskolát követel (*graduate School f. Geography*) külön épülettel, kilenc földrajzprofesszorral és ú. n. földrajzmérnökök nevelésével (*geographical engineer*), úgy, ahogy ma a worcesteri (Mass.) Clark egyetem az U.S.A. földrajzi oktatásának középpontja. A Francia Földrajzi Társaságnak Páris egyik legelőkelőbb utcájában ma külön palotája van, Bonaparte hercegnek, a Társaság volt elnökének hagyatéka.

A nemzetközi kapcsolatok a világháború után igen nehezen indultak meg. Sem a XI. kairói, sem az 1928-ban tartott londoni-cambridgei ú. n. „nemzetközi” kongresszus nem a kulturális együttműködés jegyében zajlott le. A varsói kongresszuson sikerült csak valamennyi nemzet részvételét biztosítani s ezen *Cholnoky Jenő, gróf Teleki Pál, Prinz Gyula, Geszti Lajos, Pécsi Albert* és *Temessy Győző* vettek részt. A XV. nemzetközi kongresszuson, Amszterdamban magyar részről *Cholnoky, Bulla Béla, Kádár László* és *Kogutowicz Károly* jelentek meg. Emellett a párisi *Société de Géographie Commerciale* Budapesten működő bizottsága, a Magyar Gazdaságföldrajzi Bizottság ápolta különösen a nemzetközi kapcsolatokat.

¹ Ezek közül a háború utáni időre esik: A Balaton környékének részletes földtani térképe, négy lapon, 1:75.000 arányban. Kiadja a Földrajzi Társaság Balaton Bizottsága, valamint A Magyar Birodalom és a szomszédos országok területeinek földtani térképe (1:300.000).

PRINZ, CHOLNOKY ÉS TELEKI PÁL

Az ELMULT HUSZONKÉT ÉV fejlődése rendjén *Lóczy Lajos* szellemét minden bizonnyal *Prinz Gyula* (1882–) képviseli a legszebben. Nem tartozik a háború utáni idők seregszemléjébe az 1906-ban és 1909-ben tett kutatóútja, bár a Tien-San és Nan-San hegyóriáisaiban folytatott s a világirodalomban nagy feltűnést keltő tanulmányainak eredményeit 1929-ben adja ki. Ellenben idetartozik szorososan a *Magyar Föld, Magyar Faj*² című hatalmas, négykötetes szintézise. E remekmű még nagyon sokáig lesz a magyar föld legtökéletesebb képfestése s annak körvonalait már 1926-ban látjuk kibontakozni a szerény külsejű, de annál tartalmasabb *Magyarország földrajzában*.³ Merész, kevés részlettanulmányra támaszkodó, modem, egyéni felfogás jelenik meg itt a legtömörebb formában. Itt találkozunk először a magyar masszívum zseniális elemzésével „Tisia” név alatt. Ez az ellenálló kéregdarab a gyűrődés közben kiemelkedett, aztán letarolódott, majd újra fölemelkedtek egyes részei, lecsülyedtek mások. A *Magyar Föld, Magyar Faj* első kötete földünk fejlődéstörténetének ragyogó leírása; elsőrangú, valóban dinamikus geológiai áttekintést ad a felépítésről és újszerű szerkezeti típusokat, bámulatos összefüggéseket állapít meg. Ézért a *legtisztább földrajz*, a régmúlt felépítéséből jut el a jelenhez, pl. a Tisia szigetből kiindulva írja le az ósvízrajzi hálózat, sőt a szerves világ kialakulását is. Tájrendszere is szilárd származástani alapon nyugszik, előbb a „nagy tájakat”, majd a kisebb tájegységeket, a „vidékeket” rajzolja; régi, elfeledett történelmi vidékneveket elevenít fel. A II. kötet, *A magyar munka földrajza*, melyet Teleki Pállal együtt írt meg, tele van a legszelemesebb megállapításokkal, sehol olyan erővel nem látjuk kibontakozni az ország egységét, mint itt. Igen találó az ország erdőkoszorújának és a nyugati országhatár nyitott hézagának hatása a magyar történelem eseményeire, valamint az ármentesítés elfogulatlan megítélése. A III. kötetben a népesség időbeli rétegzettségét tünteti fel kitűnően (ős-törzs- és fedőréteg).

A modern, fejlődéstörténeti felfogású geográfusok sorában Prinz a legnagyobb külföldi mesterek nevei mellett szerepel, ezért a nagy német vállalkozásban, a *Handbuch der geographischen Wissenschaft* c. (Wildpark-Potsdam, 1930) óriás műben a Magyarországról szóló fejezetek megírására Prinz Gyulát kérték fel.

Hasonló oknyomozó felfogásban, egészen eredeti képet rajzol egy másik műben Európaról is,⁴ melyben az európai irodalomban ritka tökéletességgel keresztülvitt származástani és szerkezeti szempontok érvényesülnek. A kontinens magja a *Fennoscandinavia* pajzs, melyet geoszinklinálisok választanak el szomszédaitól, déli és keleti felét üledékes takaró borítja. Geoszinklinálisoknak nevezzük a földkéreg ellenállóbb, merev darabjai között húzódó keskenyebb árkokat, ezek az üledékképződés színhelyei, melyeket időnként elönt a tenger, majd visszavonulása után a puha tengeri üledékek az említett merev tömbök szorítójába bekerülve, azok nyomása alatt hegyvonulatokká ráncolódnak. Tehát a geoszinklinálisok anyagából az üledékes tábla peremén a régi geológiai időkben hegyrendszerek keletkeztek; idők folyamán elpusztulva, belekerültek a fiatal eurázsiai hegyrendszer övezetébe, mint röghegységek, régi idők zárványai: a spanyol *Mezeta*, *Grecodanubia*. A kétarcú Európa egymással a „bécsvonalon” érintkezik. Északon lapályokat elöntő, délen hegláncok közé benyomuló tengereket találunk. Előbbit a fiatalkorú és

² Magyar Föld, Magyar Faj. Írta: *Prinz Gyula, Cholnoky Jenő, gr. Teleki Pál és Bartucz Lajos*. Bp. 1936. I–IV. k.

³ Tudományos gyűjtemény. Pécs, 1926.

⁴ Európa természeti földrajza. Bp. 1923.

rövid élettartamú szigetek, az utóbbit a sorokban rendeződő tektonikus eredetű szigetek jellemzik.

Kisebb értekezései: *Fajtaképek Középszasia tájrajzában*⁵ a középsziasai tönkfelszíneken jelentkező formák leírása; egy másik kisebb tanulmányában⁶ a térképanyag elemzését, analitikus feldolgozását találjuk, ú. n. *kalkulativ geográfiát*, melyet Lóczy kezdett el és Czirbusz Géza annakidején egyetemi katedrán hallatlan tájékozatlanságában mellőzött és lenézett. *A magyar növénytakaró és talaja* szintén a háború után jelenik meg⁷ és abban az eddigi növényföldrajzi, tájnövényteni, talajtani, földszerkezetani és földtörténeti kutatásokat összegezi egységes földrajzi képpé. De nem hanyagolja el az ember földrajzát sem. Foglalkozik a magyar vásárhelyekkel⁸ s a *Magyarország településformái* c. művében a településföldrajz elterjedéstani módszerét alkalmazza: a településformákat nem a helyszíni, kataszteri térképi, hanem az általánosító, katonai térképek alapján dolgozza fel. A vásárhelyek elosztása egységes és szerves gazdasági berendezésre vall. Nyugati és északi határainkon erős a vonzerő a vásárokra, míg Délen és Keleten nagy a vásárszegénység. „Európa városai”-ról írt könyve a magyar városföldrajz leg-sikerültebb alkotása, egyébként az európai irodalomban is kivételes helyet foglal el.

Sokrétű, új szemléletet teremtő munkásságát hasonló felsorolás szerény keretei között megközelítőleg sem lehet érzékeltetni. Csak annyit még, hogy Prinz merőben új magyar formanyelvet is teremtett. Gyakorlati következtetései (öntözés, víztárolás, kertgazdálkodás) is rendkívül értékesek. Elméleti síkon pedig a magyar földszármazástannak id. Lóczytól kívül nincsen hozzá mérhető mestere. Mint Lóczy, ő is a geológia terén kezdte tudományos pályáját, majd a breslaui egyetemen a híres Frech tanársegéde, 1908 óta egyetemi magántanár, 1918 óta a pozsonyi, azután a pécsi, majd 1940 óta a kolozsvári egyetemen a fizikai és leíró földrajz tanára.

Mint említettük, a háborúban elakadt alföldi tanulmányok folytatása a *Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottságának* munkájával indult meg újra. Ezzel új problémák egész sora vetődött fel. Mikor lett az Alföld „tökéletes síkság” és mióta vágódik bele a Duna és Tisza? Az Alföld eredeti felszínén egykor jégkorszaki flóra virított. Eszerint az Alföldet borító hatalmas löszlerakódás még a jégkorszak vége előtt képződött. De vajon interglaciális, vagy preglaciális eredetű-e a lösz? Ezek a bonyolult kérdések elméleti síkon mozognak ugyan, viszont ezek tisztázása szokta meghozni a gyakorlati megoldások egész sorát, pl. az Alföld szerkezetének kutatása mélyfúrásokra vezetett; a mocsarak, árterületek hajdani kiterjedésének fizikai földrajzi magyarázata és ismerete nélkül pedig nincs településföldrajz!

A megoldások sorozatát *Cholnoky Jenő* 1910-ben az Alföld felszínéről írt tanulmányával vezette be. Tőle eredt akkor a „fellegvári” és „városi” folyóterasz elnevezés. A háború után ő állt a földalaktani analitikus kutatások élén. Vele bebizonyítást nyert a tétel, hogy a táj bonyolult harmóniáját is csak a fizikai földrajz iskoláját megjárta geográfus tudja vizsgálni. Nemcsak hazai, hanem keletázsiai, spitzbergeni, alpesi stb. kutatásaival jelentős nevet szerzett magának külföldön is, mivel azonban működésének főideje a háború előtti időkre esik, ezért itt munkásságának csak egy részével foglalkozhatunk.

⁵ Földrajzi Közlemények, 1939. 43.

⁶ A folyóhálózat sűrűsége Magyarország északkeleti részén. U. o. 1929. **199**.

⁷ U. o. 1935. 205.

⁸ U. o. 1934. 51.

A háború után írt legnagyobb műve *geomorfológiája*,⁹ mely *Davis Practical exercises in physical geography*-jéhez hasonlítható, új meg-látásokkal, ötletekkel, nagyszerű logikával telített, igazi világnézetet adó áttekintés – bár nem teljes földalaktan, hanem inkább felszínrajz, mi-után nem a szerkezet teljes bevonásával magyarázza a földfelszín plasztikáját. Viszont külföldön csak a legkiválóbb morfológusoknak sikerült a Cholnoky könyvéhez hasonló harmonikus egészet alkotni (*Davis, Penck, Passarge, De Martonne*). A felszín alakító külső erők (folyóvíz, jégár, szél, tenger, légkör) alkotta egyszerű formatípusokat és ezek egy-idejű, együttes munkájának eredményeként megszületett összetett forma-típusokat különböztet meg; ez utóbbiak a *nagy*, az előbbieket a *kis* táj-egységek típusai. Ezzel olyan rendszertani elvet teremtett meg, amilyen a nagy német rendszerzőnek, Passarge-nak sem sikerült.

Elmondhatjuk, hogy id. Lóczy a *földszerkezettan*, Prinz Gyula a *földszármazástan*, Cholnoky Jenő pedig a *földalaktan* mestere hazánk-ban. Cholnoky egyéb morfológiai művei¹⁰ a földrajznak helyes, természet-tudományos felfogása mellett szólnak; de emellett szól különösen *Általános földrajza*.¹¹ Szabatos, világos, lendületes munka, az egyes fogalmak pontos körülírásával és mindenütt magyar névvel való megjelölésével. Nem hagyhatók említés nélkül Cholnoky karsztkutatásai sem, a barlangi eredetű völgyek felderítésével a karsztmorfológia legnehezebb problémá-ját oldotta meg. Legszebben a Baradlában, az Aggteleki cseppkőbarlang-ban fedezte fel az ú. n. *barlangi szinteket*: egy régi, egykor magasabban húzódó barlangét, a mait és a jövő barlangi szintjét, ahová a patak vize már most eltűnik, de szűk, rejtett üregeihez még nem lehet hozzáférkőzni.

Ám az emberföldrajz terén is tudott értékeset alkotni. *Az ember-földrajz alapjai*¹² c. művét japán nyelvre is lefordították, amint általá-nos földrajzát is. Az ázsiai puszták népmozgalmainak kérdése is mindig vonzotta az izig-vérig magyar tudóst. *Huntington* egyidőben világhírű kiszáradás-elméletét elvetette, álláspontját azóta a világ legelső szak-emberei: Gautier, Gregory, Joh. Walter, sőt Stein Aurél is igazolták. Cholnoky a kelet-turkesztáni oázisromok eredetét nem az éghajlat ki-száradásában, hanem politikai eseményekben és biogeográfiai változások-ban látja. Másik fontos eredménye, hogy Délkelet-Ázsiában az euráziai és mediterrán, oázis-eredetű műveltségektel független műveltség kelet-kezett s oka a rizstermelésben keresendő; a vízigazdálkodásnak olyan fejlett technikájára van itt szükség, hogy csakis konszolidált állam-formában élő népek tarthatják fenn.¹³ Emlékezzünk továbbá Budapest¹⁴ vagy Brassó helyzetének kitűnő magyarázatára.¹⁵ Mindennek betetőzése *A Föld és élete*¹⁶ c. ötkötetes műve, a világ leíró földrajzának nagy-

⁹ *Cholnoky Jenő*: A földfelszín formáinak ismerete. Bp. 1926.

¹⁰ U. ő.: Néhány vonás az erdélyi medence földrajzi képéhez. Földrajzi Közlemények, 1922. 107–122.; A folyóvölgyekről. Mat. és Term. Tud. Értesítő, XIII. 109–110.; A lejtőkről. Földrajzi Közlemények, 1939. 1.; A Dunazúg-hegyvidék. Földrajzi Közlemények, 1937. 1.; Tengerpartok átalakulásai. Mat. és Term. Tud. Értesítő, XLII, 111–120.; A lefolyástalan medencék sorsa. U. o. XLV, 428–447.; A folyók szakaszjellegének összefüggése a szabálya-zással és öntözéssel. Vízügyi Közlemények, XVI. 5–25.

¹¹ U. ő.: Általános földrajz. Pécs 1923.

¹² U. ő.: Az emberföldrajz alapjai. Bp. 1922.

¹³ U. ő.: A rizstermelés jelentősége az emberi művelődés történetében. Földrajzi Közlemények, 1927. 198.

¹⁴ A Société de géographie commerciale kiadásában. Páris 1933.

¹⁵ Földrajzi Közlemények, 1928. 199.

¹⁶ U. ő.: A Föld és élete. I–V. köt. Bp. 1936.

vonalú összefoglalása, mely a legnagyobb terjedelmű hasonló munka magyar nyelven.

A háború utáni magyar földrajz harmadik nagy alakja: *Teleki Pál gróf*, ebben az időben legnagyobb eredményeit a politikai földrajz területén érte el. Már a béketárgyalások anyagát azzal a kifejezett céllal gyűjtötte össze, hogy ha a tárgyalásokon nem is fognak vele sokat elérhetni – hiszen a szövetségesek már teljesen kiszolgáltatták hazánkat kapzsi szomszédainknak tett bőkezű ígéreteikkel – mégis az anyag átvitele a köztudatba, a revíziós propaganda leghatalmasabb eszköze lett. Már *Cholnoky*, majd *Bátky Zsigmond*¹⁷ próbált a népsűrűség tekintetbevételével néprajzi térképet készíteni. Ezt ugyanis az addig kiadott néprajzi térképek – mind nálunk, mind külföldön –, mindig figyelmen kívül hagyták és teljesen hamis képet nyújtottak. A román térképek a Bihar-hegységet például az ott lakó néhány száz, primitív életformájú román család miatt ma is románnak jelzik, hatalmas színfolttal, míg Kolozsvár százezernyi magyar lakosát egy kis piros folt tünteti fel. Teleki annyi négyzetmiliméter területet színezett, ahány száz lakosa van a kérdéses területnek. A legsekélyebb településnek megfelelő rész sem maradt üresen. Az így készült híres *carte rouge* nagy feltűnést keltett a béketárgyalásokon s bár gyakorlati eredményt akkor az említett oknál fogva nem hozott, annak helyességét a külföld is elismerte, hiszen 1924–25-ben az angolok Telekit kérték fel szakértőnek az iráni határkérdésben.

Teleki igen nagy érdemeket szerzett Trianon után is a magyar kérdés feltárázásában. 1922-től kezdve Nyugateurópában és Amerikában a *williamstoni egyetemen* sorozatos előadásokat tartott a magyarsággal szemben elkövetett igazságtalanságokról és erőszakosságokról; ezeket az előadásokat *Európáról és Magyarországról*,¹⁹ valamint angol nyelven *The Evolution of Hungary and its Place in European History*,²⁰ német nyelven *Die weltpolitische und weltwirtschaftliche Lage Ungarns in Vergangenheit und Gegenwart*²¹ című munkáiban gyűjtötte össze.

Teleki szerint *a földrajz a Föld életének az élettana* – de az öntudatos emberi cselekvés is belejátszik ebbe az életbe. Az ember befolyásoló ereje mindinkább nő az emberi élet bonyolultságával, mert hiszen az ember szükségleteit egyre távolabb és több helyről szerzi be s így mindinkább függő viszonyba kerül a Földdel. Ember- és gazdaságföldrajzi szemlélete *A gazdasági élet földrajzi alapjai*²² c. munkájában csúcsosodik ki. Gondolkozásra készítő könyv, benne remek példákban mutatja be a Föld gazdasági képét.

Sajnos, bármennyire tisztán érvényesül Teleki írásaiban a földrajzi gondolat, a gyakorlatban elmulasztotta a földrajz oktatásának megfelelő helyet biztosítani és különösen középiskoláink földrajzi nevelésének súlyos hiányosságain sem segített minisztersége és kormányelnöki működése alatt sem. Ne csodálkozzunk hát közönségünk földrajzi tájékozatlanságán, politikusaink földrajzi szemléletének hiányosságain és a gyakorlati megvalósítások (öntözés, intenzív gazdálkodás stb.) késlekedésén, hiszen még Eötvös közoktatásügyi reformtervezetének (1867!) színvonalát sem értük el!

¹⁷ Szül. 1874., megh. 1929-ben.

¹⁸ 1924-ben.

¹⁹ *Gróf Teleki Pál: Európáról és Magyarországról.* Bp. 1934.

²⁰ U. ö.: *The Evolution of Hungary and its Place in European History*, New-York 1923.

²¹ Berlin 1926.

²² U. ö.: *A gazdasági élet földrajzi alapjai.* Bp. 1936.

A MAGYAR GAZDASÁGI FÖLDRAJZ
ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS SZEMLÉLET FEJLŐDÉSE

A TELEKI ÁLTAL MEGINDÍTOTT gazdaságföldrajzi kutatásnak ma nálunk legnevesebb művelője *Fodor Ferenc*, a budapesti műegyetem tanára. Fodor módszertani feldolgozásainak kiindulási pontja, hogy a földrajzkutatásnak a rendelkezésre álló óriási, heterogén ismeretanyagból ki kell válogatnia a *földrajzi értékeket* és ezeket szerves képbe kell illeszteni. A földrajz lényege szerinte térbeli módszerében és a földfelszíni jelenségek okszerű kapcsolatainak felismerésében és a táj életébe való beleillesztésében rejlik.²³ Viszont a táj maga éppen olyan bonyolult organizmus, mint az élő szervezet. A táj jellegét nem a szerkezet vagy föl-építés, hanem *főleg az exogén jelenségek* adják együttesen, ezek közé értvén az embert is – nem az egyéneket, hanem a tömegeket.²⁴ Már most a gazdasági földrajz a gazdasági élet fizikai tényezőinek, a gazdasági javaknak és az azokat termelő és felhasználó embernek a gazdasági tájakban való szimbiózisát tárja fel. *Általános gazdasági földrajzában*²⁵ ennek az elvnek megfelelően a nyugvó Földből indul ki s a kozmikus mozgató erőkön keresztül jut el a gazdasági életet meghatározó kéregmozgáshoz, majd a hidro-, litro- és atmoszféra gazdasági vonatkozásaihoz. Hasonlóan genetikus felépítésű a *Magyarország gazdasági földrajza*²⁶ c. munkája is. Ehhez 1936-ban megrajzolta a *Magyar medencerendszer gazdaságföldrajzi térképét* 1:600.000 mértékarányban. Másik művében²⁷ a politikai földrajz művelőinek (*Kjellen, Mac Farlan, Sieger, Supan, Maull, Haushofer*) felfogását szegezi szembe a trianoni szerződés lehetetlenségeivel. *A mezőgazdasági termelés színvonala Magyarországon a néprajzi és népsűrűségi viszonyok alapján*²⁸ c. könyvében azt írja, hogy a nemzetiségek, a népsűrűség és a műveltség foka jobban befolyásolják a termelést, mint a természeti tényezők és a termelés ingadozásaiban szerepe van a történelmi multnak és hagyományoknak.

Félévvel ezelőtt érkezett a hír Kabulból a magyar eredetű *Sir Aurel Stein* haláláról. A világhírű utazó tevékenységének jórésze a század elejére esik s eredményeiben talán legfontosabb útját 1913–16 között tette meg; a háború utáni harmincas években Brit-India északnyugati partvidékén, Beludzsisztán, Kirmán és a Perzsa-tenger partvidékén végzett tanulmányokat. Főeredménye, hogy ez a terület a csiszolt kőkorszak óta lakott vidék, legnagyobb népsűrűségét az ókor végén és a középkorban érte el, azóta hanyatlik. A hanyatlás okát részben a *Cholnoky* által is vizsgált öntözőkultúrák pusztulásával, részben a tengeri kereskedelem megszűntével magyarázza.²⁹

Ismeretes, hogy *Nagy Sándor* a *Beas* folyó vonaláról – ez az Indus mellékfolyója – fordult vissza, de előbb 12 emlékművel jelölte meg előnyomulásának pontjait. Stein Aurél ezeknek a helyét is kutatta.³⁰

²³ *Fodor Ferenc*: Módszertani problémák a modern földrajzban. Földrajzi Közlemények, 1937. 151.

²⁴ U. ö.: Tájéletrajzi tanulmányok a Jászságban. Földrajzi Közlemények, 1938. 141.

²⁵ U. ö.: Általános gazdasági földrajz. Bp. 1925.

²⁶ U. ö.: Magyarország gazdasági földrajza. Bp. 1924.

²⁷ U. ö.: A trianoni szerződés földrajzi megvilágításban. Bp. 1928.

²⁸ Bp. 1928.

²⁹ *Stein Aurél*: Archaeological Reconnaissances in North-Western India and South-Eastern Iran. London 1937.

³⁰ U. ö.: Alexanders Campaign on the North-West Frontier. The Geographical Journal, 1927.

Ugyancsak a harmincas évekre esik *Almássy László Ede* két afrikai útja, 1933-ban és 34-ben, a másodikon *Kádár László* is résztvett. Az utazók a *Gilf-Kebir* plató feltárása közben többezeréves sziklafestményekre bukkantak az olasz Cirenaika határvidékén.

Prinz és Cholnoky után a földalaktan terén a legszebb eredményeket *Bulla Béla*, a budapesti egyetemen a fizikai földrajz tanára és *Kéz Andor* műegyetemi tanár érték el. *Bulla* lösz-kutatásokkal kezdte, de ezeket ki kellett később egészítenie éghajlati és terraszvizsgálatokkal. Tapasztalata az, hogy löszeink származásanyagát a magyar medence nagy ingadozású, alsószakasz-jellegű steppe-folyóinak ártéri üledékeiben és a medence homokos-agyagos töltelékretegeiben kell keresnünk, egyéb források (belsőázsiai poranyag, déleurópai steppék pora stb.) csak mellékesen jöhetnek számításba. A magyar medence pszeudoperiglaciális, tehát nem igazi, hanem csak távolabbi jégkörnyéki terület lehetett a jégkorszakban.³¹

E negyedkorkutatás nélkül a magyar medence származástani tájrajzát nem lehet elkészíteni. Megindult a terrasz kutatás is. Ezeknek során ugyancsak *Bulla Béla* vizsgálta a *Duna terraszait Budapeستől lefelé egész Mohácsig*, sőt a jégkorszaki kéregmozgások tisztázása szükségessé tette a *Nagyág*, *Talabor* és *Tisza* terraszainak tanulmányozását is,³² Megirta továbbá a keszthelyi hegység földrajzát.³³

Bulla terrasztanulmányaihoz szervesen csatlakoznak *Kéz Andor* tanulmányai. *Kéz* a Duna Győr–pozsonyi szakaszának terraszait írta le s az eddigi felfogással ellentétben három pleisztocén és egy holocén terraszt sikerült igazolnia és ezek alapján a Duna visegrádi áttörésének idejét a *levantei* időkre teszi.³⁴ E tanulmányokat még kiegészítette a *Felső-Tisza* és a *Tarac* terraszainak kutatásával.³⁵

Bulla és *Kéz* együttes eredményei alapján a magyar területen is három jégkorszakkal és két interglaciális idővel kell számolni. A terraszoknak a lössz- és rétegződésekkel való párhuzamosítása még hátra van, ezt a munkát *Bulla Béla* vállalta magára.³⁶

Az utolsó évtizedek legfeltűnőbb geofizikai felfedezései közé tartoznak *Bendeffy-Benda Lászlónak* a magyar medence kéregmozgásaira vonatkozó eredményei.³⁷ *Benda László* a háború utáni és előtti földmérési szintezés eltérő számadatainak magyarázatát keresve, rájön a magyar medence belső, kontinentális mozgásaira és azokat három nagy csoportba osztja: vannak *relative emelkedő rögök* (velencei rög, mecseki rög), *relative emelkedő táblák*, (a győri medence és a Dunántúl az előbbi rögök kivételével) és *relative süllyedő táblák* (mezőföldi, Mátra-Bükk tábla, sár-vízi, várpalotai tábla, Nagy Alföld). A Kárpátok körzetében e mérések szerint a földkéreg emelkedik, míg éppen ezért az Alföld medencéje süllyed. Az emelkedő területen belül vannak egyes fiatalon süllyedt táblák, melyek ugyan szintén emelkednek, de emelkedésük mértéke környezetük mozgási intenzitásának jóval alatta marad. Éppen így van az Alföld testében is egy-két idegen jellegű emelkedő táblarög. Megjegyzendő, hogy maguk a geodéták – akik az adatokat szolgáltatják – a merev, mozdatlan kéreg feltevése mellett törtek lándzsát.

³¹ Der pleistozäne Löss im Karpathenbecken. A Földtani Közöny különlenyomata, LXVII. és LXVIII. Bp. 1938.

³² Földrajzi Közlemények, 1940. 270.

³³ U. o. 1928. 1–28.

³⁴ U. o. 1934. 175. és 1939. 351.

³⁵ U. o. 1940. 158.

³⁶ *Bulla Béla*: A magyarországi löszök és folyóteraszok problémái. Földrajzi Közlemények, 1934. 136.

³⁷ *Bendeffy-Benda László*: A magyar föld szerkezete. Bp. 1934.

A szegedi egyetemen jelenleg a földrajz tanára *Kogutowicz* Károly. Felfogása a földrajzról a következő: a földrajz feladata nem lehet valamely földfelszíni jelenség vizsgálata; az általános földrajz csak előtanulmány, a magasabbrendű földrajzi munkásság a leíró földrajz. Maga a táj mindig egyediség s ennek tanulmányozása nem lehet pusztán „*alkalom*” az általános földrajz tételeinek igazolására. Földrajz csak egyféle van s ez a *táj* vizsgálata. Mindez a finn Granő *Reine Geographie*-jának szellemi tükörképe,³⁸ gyakorlati megjelenése pedig Kogutowicznak a *Dunántúl és Kisalföld írásban és képen* c.³⁹ nagy munkája, melyben – csakúgy mint Kogutowicz tanítványainál – a településföldrajzon és emberföldrajzon van a hangsúly. Kogutowicz tanári működésének húszadik évében tanítványai emlékkönyv alakjában 29 értekezést adtak ki s ezek közül alig akad, amelyik nem településföldrajzi tárgyú.

A budapesti egyetem emberföldrajzi tanszékét *Mendöl Tibor* foglalta el. *Mendöl* a magyar *városföldrajz* mestere.⁴⁰ Szarvas földrajzáról írt értekezésében⁴¹ az alföldi halmok keletkezésének, a Körös-menti falvak elhelyezkedésének és az alföldi tanyatelepülésnek az okait kutatja.

Mendöl felfogása, hogy a településföldrajzot nemcsak a szó szorosabb értelmében vett természeti tényezők, hanem a tájelemként felfogott telepítés mai állapotának értelmezése céljából minden tényező, tehát a szellemiek vagy kulturálisak is, egyformán érdekli. Ilyen értelemben tehát nem lehet szétválasztani a településföldrajzot a településtörténettől, melynek ez utóbbi tényezők lennének kimondottan a tanulmányi tárgyai. A történeti földrajz feladata viszont az elmúlt korok tájállapotának rekonstruálása. Ám a topográfiai rekonstrukció a történeti földrajznak nem a legmagasabb fokozata. A legmagasabb fokozat a „*miért*” kérdésre is felel, ez a multbeli kulturtájak magyarázó leírása és fejlődésének ábrázolása.⁴²

Meteorológusaink sorában is találkozunk nagy nevekkel. *Réthly Antal* az ország éghajlatát ismerteti;⁴³ feldolgozza az 1901–1930 évek meteorológiai megfigyelési anyagát 180 állomás alapján; rámutat a magyar éghajlat több bizonytalanságtényezőjére és ezeknek gazdasági jelentőségére, eloszlatja azt a tévhitet, hogy az ármentesítés következtében az Alföld éghajlata szárazabbá vált volna. Azt *Róna Zsigmond* is kimutatta 1936-ban, hogy a nedvesebb felszín felett képződött páramennyiség még nem elegendő csapadék keletkezésére, hiszen a Földközi-tenger egyes szigetein rendkívül nagyfokú a nyári szárazság. Róna 1925-ben hasznos meteorológiai kézikönyvet is adott ki,⁴⁴ ő egyike hazánk első klimatológusainak és meteorológusainak; akik közül *Bognár Kálmán* a rendkívüli nagy károkat okozó 1935. évi szárazsággal foglalkozik.⁴⁵ Földrendéstanál nálunk a háború után főleg *Réthly* és *Kövesligethy Radó*⁴⁶

³⁸ *Kogutowicz Károly*: A földrajz. Földrajzi Közlemények, 1939. 375.

³⁹ U. ö.: A Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. I–II. köt. Szeged 1936.

⁴⁰ *Mendöl Tibor*: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. Földrajzi Közlemények, 1939. 217.; A helyzeti energiák és egyéb tényezők szerepe városaink valódi nagyságában és jellegében, Földrajzi Közlemények, 1936. 98. Mindkettő alapvető tanulmány. L. továbbá A város problémája a francia és német földrajztudományban. Földrajzi Közlemények, 1935. 101. és Városaink nép-sűrűsége. U. o. 1939, 398.

⁴¹ U. ö.: Szarvas földrajza. Földrajzi Közlemények, 1928. 130.

⁴² U. ö.: Településtörténet, településföldrajz, történeti földrajz. Szentpétery-emlékkönyv. Bp. 1938. 312.

⁴³ *Réthly Antal*: Időjárás, éghajlat és Magyarország éghajlata. Bp. 1938.

⁴⁴ *Róna Zsigmond*: Meteorológiai megfigyelések. • Bp. 1925.

⁴⁵ Földrajzi Közlemények, 1924. VII., X. és 1937. 31.

⁴⁶ Élt 1862–1934 között.

foglalkozott. Utóbbi alapította a Földrengési Számoló Intézetet, a földrengések előrejelzésére; a Föld korának meghatározása pedig egyik leg szebb eredménye a magyar kutatásoknak.

A földművelésügyi minisztérium megbízásából Réthly Antal a különböző terméskékelésnek az éghajlati és talajviszonyokkal való összefüggését vizsgálta. Számos értekezést írt *Száva-Kováts József* is.⁴⁷ *Simor Ferenc Pécs* éghajlatáról szóló könyve a tökéletes éghajlati monográfia mintaképe.⁴⁸

Am a geomorfológiai kutatások sem állnak meg. Mint ismeretes, *Cholnoky* az erdélyi folyókra még *kettős terraszrendszer* állapotot meg, ezt *Kéz Andor* vizsgálatai egészítették ki az említett hármas terraszrendszerrel, sőt még magasabban is talált kavicsnyomokat. A kutatásokat folytató *Láng Sándor* 1935-ben a Vág, Hernád és Sajó völgyében már négy terraszt ismert föl.⁴⁹ Ugyanő a felvidéki mezozoikus mészkőtakaró karsztfelszínével is foglalkozott,⁵⁰ valamint leírta a *rozsnyói medence*⁵¹ előrehaladt állapotban lévő, érett térszínét és rámutatott a jégkorszaki talajfolyás nagy jelentőségére. *Kádár László* is egyike munkás morfológusainknak. Kimutatta, hogy az Alföld folyóhálózatának kialakulásában milyen nagy szerepe volt az Alföld tektonikájának;⁵² futóhomoktanulmányaiban pedig azt bizonyította, hogy dűne nincs és nem is lehet a Duna–Tisza közén, hiszen az itteni formák nem merőlegesek a szél irányára, hanem, ellenkezőleg, párhuzamosak azzal.⁵³

Kerekes József a borsodi Bükkben lévő Tárkányi medence, valamint a budai hegységben a solymári Jegyene patak völgyének morfológiai tanulmányozásával foglalkozik.⁵⁴ *Varga Lajos* kutatásai nyomán kétség-telenül bizonyított, hogy a Radnai havasok keleti része az Ünökő és az Ember-tető között el volt jegesedve.⁵⁵ Az Ünökő és Lála völgyben a jégárak nagyon mélyre, 1350–1400 méterre nyultak le. A jégkorszakban a hóhatár magassága 1500 m. lehetett. (Lóczy és De Martonne szerint a Fogarasi-havasokban 1900 méter volt!) *Strömpl Gábor* a magyar folyók szakaszosságát és a Mecsek karsztjelenségeit tanulmányozta 1929 és 1930-ben. *Peja Győző* a Cserhát geomorfológiáját,^{56a} *Mihalik László* a Tétényi-plató lépcsős térszínét írta le. Mint ismeretes, harmadkorú tengereink partvonalai több helyen jól felismerhető nyomokat hagytak hátra a magyar közephegység széléin. Ezek segítségével *Noszky Jenő*^{56b} a Mátrában a hullámverés ilyen lépcsős térszínnek létrehozásában megnyilvánuló munkájának négy időszakát figyelte meg, *Jaskó Sándor*^{56c} Bakony nyugati peremén figyelte meg hasonló jelenségeket. E tanulmányokhoz csatlakozik még *Korcsmáros Iván* értekezése a Balaton partlépcsős (ú. n. abráziós) pereméről.⁵⁷ *Lóczy* még azt hitte, hogy a Balaton több különálló

⁴⁷ *Száva-Kováts József*: A légnedvesség eloszlása és évi járása Európában. Földrajzi Közlemények, 1938. 159.; Van-e európai monszún? U. o. 1939. 232.; A júniusi hőcsökkenés okai. U. o. 1925. 187.; A levegő nyári nedvessége Európában. U. o. 1935. 408.

⁴⁸ *Simor Ferenc*: Pécs éghajlata. Pécs 1935. I–II. k.

⁴⁹ *Láng Sándor*: Felvidéki folyóteraszok. Földrajzi Közl., 1936. 153.

⁵⁰ U. ő.: Felvidéki karsztok. U. o. 1937. 146.

⁵¹ U. ő.: A rozsnyói medence. U. o. 1940. 38.

⁵² *Kádár László*: Tektonikus tájelemek az Alföldön. 1939. 342.

⁵³ *Cholnoky* véleménye: Földrajzi Közlemények, 1935. 4.

⁵⁴ U. o. 1939. 118 és 1936. 80.

⁵⁵ U. o. 1927. 83.

^{56a} U. o. 1937. 138.

^{56b} U. o. 1926. 90.

^{56c} U. o. 1935. 20.

⁵⁷ *Korcsmáros Iván*: A keszthelyi halomgerinc balatoni színlőc. U. o.

medencéből keletkezett. Ezt a véleményt azonban bizonyos morfológiai megfontolások ú. m. a medencék szerkezete, alakja, a tihanyi part, a somogyi vízalatti padlanok stb. már megdöntötték; bár tankönyveinkben még mindig a régebbi nézet szerepel. *Miháltz István* Kalotaszeg formáit tette tanulmány tárgyává.

AZ EMBER A FÖLDRAJZI KUTATÁSOK KÖZÉPPONTJÁBAN

AZ EMBERFÖLDRAJZI IRÁNY mindjárt a háború után hatalmas erővel tör előre, ezt az is elősegítette, hogy középiskoláinkban csak helyrajzot, egyetemeken pedig sok helyen a történelemmel kapcsolatosan tanítottak sokszor elavult, enciklopédikus és antropocentrikus irányú földrajzot. Ám a magyar földrajz legkiválóbb képviselői valamennyien a természettudományos irányzat hívei (Prinz, Cholnoky). Mindez nem jelenti azt, hogy az emberföldrajz terén is ne találunk értékes munkákat. A módszertani elveket *Hézszer Aurél*,⁵⁸ *Milléker Rezső* és *Hantos Gyula* fejtegetik; utóbbi Brunhes modern iskolájának szellemében hitvallást tesz a fizikai földrajzi ismeretek nélkülözhetetlensége mellett. *Dékány Istvánt* a gazdasági földrajz kérdései foglalkoztatják, a gazdasági értékekben általában átalakított földrajzi értékeket lát. Szerinte nem területek meghódításáért folynak a szaporodó népek imperialista küzdelmei, hanem az új piacokért, a vevők társadalmáért, a politikai zsákmányért és gazdasági felsőbbiségért.⁵⁹ Dékány mindig hangsúlyozta, hogy a földrajz feladata: életet vinni a tájba, különben a geográfia csak fekvéstanná vagy helyszínrajzzá züllik. Kívülről *Kalmár Gusztáv* és *Haltenberger Mihály* foglalkozott még emberföldrajzi⁶⁰ és politikai földrajzi⁶¹ kérdésekkel. Utóbbi a városföldrajz nagymestere és a *Geographica Hungarica* szerkesztésével szerzett nagy érdemeket. Nagyráható művelője nálunk a később jelentkező politikai földrajznak *Rónai András*, aki a magyar medence életegységéről,⁶² nemzetiségi kérdéseinkről,⁶³ a magyarság szétszóródásáról⁶⁴ és főleg *geopolitikai helyzetünkről* tájékoztat.

Újabbannagy erővel indultak meg a településföldrajzi kutatások. *Győrffy István* (1884–1939), ki a budapesti egyetemen a néprajz tanára volt, földrajzot érdeklő kérdéseket is fejtegetett, hiszen senki sem volt nála hivatottabb az Alföld tanyavilágának és régmúlt pásztoréletének kutatására.⁶⁵ Az Alföld népe nem földművelésből élt régen, hanem állattenyésztésből! Viszont a tanya (régebbi nevén szállás) ősi hagyományként megvolt már a honfoglalás előtt is, mint nomád téli szállás, tehát ősi életforma. Győrffy nyomdokaiba lép *Gunda Béla*, szintén a néprajz művelője, de szerinte is a néprajzi jelenségek éppen úgy odatartoznak a táj jellegéhez, a „kulturtakaróhoz”, mint a földrajzi elemek.⁶⁶ A magyar

⁵⁸ *Hézszer Aurél*: Az emberföldrajz módszere. Földrajzi Közl., 1939. 159.

⁵⁹ *Dékány István*: Az ember és környezete viszonyának új elmélete. Földrajzi Közlemények, 1924. 1–23.; U. ö.: Az imperializmus lényege. Magyar Figyelő, 1917.

⁶⁰ *Kalmár Gusztáv*: Az öntözőkultúra elterjedése Déle Európában. Földrajzi Közlemények, 1928. 139.

⁶¹ U. ö.: A népek és fajok harca a megélhetésért és a hatalomért. Bp. 1936.

⁶² *Rónai András*: Egy harmónikus államterület statisztikai képéről. Földrajzi Közlemények, 1936. 9.

⁶³ Földrajzi Közlemények, 1939. 461.

⁶⁴ U. o. 1938. 83.

⁶⁵ *Győrffy István*: A magyar tanya. Földrajzi Közlemények, 1937. 70.

⁶⁶ *Gunda Béla dr.*: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. Földrajzi Közlemények, 1938. 30.

tanyakérdéssel *Gesztelyi Nagy László* is foglalkozott.⁶⁷ Kiemeli, hogy az éghajlat szélsőségségén csak öntözéssel vagy az ismert „dry farming” rendszerrel lehet segíteni. A legsürgősebb teendők: a vadvizek lecsapolása, a szikések átalakítása, homokos vidékek beültetése, a terméshozam emelése stb. A szikések kérdése azonban nemcsak antropogeográfusoknak, hanem gyakorlati szakembereinknek: a talajkutatóknak is állandó gondja. Ezek között különösen *Treitz Péternek* köszönhetünk sokat. A településföldrajzi kutatások során nem lehet említés nélkül hagyni *Glazer Lajos* nevét sem. „Az Alföld régi vízrajza és a települések” c. tanulmányában⁶⁸ megállapítja, hogy a XVIII. sz. búzakereskedésében meginduló vízlecsapolás és folyószabályozás teljesen a gabonatermeléshez és az istállózó állattenyésztéshez idomítja az Alföld képét. *Elek Péter* a táj formakincséből kiindulva jut el a terület kihasználásának, gazdasági erőforrásainak megajzolásához.⁶⁹ A városföldrajz terén *Pécsi Albert*,⁷⁰ *Hanák Károly*,⁷¹ *Lipták Pál*⁷² és *Hantos Gyula*⁷³ tűnnek ki.

ELJUTVA e házagos és aránytalan felsorolás végére, méltán feltehetjük a kérdést: ha ennyi, európai viszonylatban is kiváló geográfus egyéniséget tudott a magyar tudományosság magából kitermelni, mi az oka hát közönségünk földrajzi tájékozatlanságának, népünk tulságosan maradi, belkontinentális szemléletének, közgazdászaink hiányos földrajzi tudásának és annak, hogy hazánk földjét közönségünk még ma sem ismeri a modern geográfia szellemében, hanem elavult, lekszikszerű helyrajzi szemléletté zsugorodik össze benne a földrajzi kép?

Ennek a diszharmóniának az okát elsősorban a középiskolai földrajzoktatás hiányosságában látjuk. Még a balkáninak nevezett Romániában is a középiskola minden osztályában tanítanak földrajzot, nálunk ellenben negyedikől fölfelé egyedül a hetedik osztályban és heti egy órában „tanítják” az ország földrajzát. Emellett az alsó osztályok földrajztanításának szelleme is tisztán topográfiai, enciklopédikus adathalmaz, gondolkodásra nem készítet, okozati kapcsolatok keresésére alkalmat nem igen ad.

Miért kell ennek így lennie? A neohumanista nevelési szemlélet miatt. A budapesti egyetemen a történelemnek tizenhárom tanszéke van, míg a földrajznak – Mendöl Tibor antropogeográfiai tanszékének felállításá óta – kettő!⁷⁴ Pedig a történelmet, politikai, gazdasági mozzanatokat csak a földrajzzal lehet értelmesen megmagyarázni!

Emellett nálunk az egyetemen a földrajz professzorának egész sor tudományt kell előadnia (éghajlat, hidrogéográfia, óceánográfia, légkör-tan, morfológia, leíróföldrajz, földszerkezettan, földszármazástan stb.) még abban a jobbik esetben is, ha az emberföldrajzot külön tanár tanítja. Vajjon mit tenne a történelem tanára, ha egyedül kellene előadnia a magyar, az egyetemese, az ókori, stb. történetet? A külföldi egyetemeken a földrajz valamennyi ágának külön előadója van! Ez a történelmi irányzat nálunk régmúlt idők maradványa, a múlt század elején ugyanis az

⁶⁷ *Gesztelyi Nagy László*: A magyar tanyakérdés. Kecskemét 1927.

⁶⁸ Földrajzi Közlemények, 1939. 297.

⁶⁹ *Elek Péter*: A Szentese és Szarvas közötti terület tájrajza. Földrajzi Közlemények, 1937. 133.

⁷⁰ Földrajzi Közlemények, 1937. 191.

⁷¹ *Hanák Károly dr.*: Adatok Kassa földrajzához. Földrajzi Közlemények, 1940. 13.

⁷² *Lipták Pál*: Békéscsaba földrajza. Békéscsaba 1938.

⁷³ *Dr. Hantos Gyula*: Vázlatok Pécs földrajzához. Bp. 1940.

⁷⁴ *Cholnoky Jenő*: Egyetemünk második földrajzi tanszéke. Földrajzi Közlemények, 1940. 77.

iskolákban „ókori földrajz”, „középkori földrajz”, „újkori földrajz” címen tanítottak. A neohumanista elvet rögzítő második Rátio Educationis érvényben maradt iskoláinkban egészen 1848-ig, sőt a tanítás középpontja gimnáziumainkban ma is a latin, a holt nyelv uralma az élön ma is megbénítja a helyes természettudományos szemléletet. Az érettségi vizsgálatokon a földrajz és a honismeret ma is a történelem segéddisziplinája gyanánt, másodlagosan szerepel. Ez visszaesést jelent, hiszen már az 1819-ben megjelent nagyenyedi tanterv, a „Norma Discendi” modern természettudományos felfogást szegezett szembe a humanista irányhoz ragaszkodó hivatalos állásponttal; az Eötvös-féle 1868-as tanterv pedig a felső osztályokba is bevezette a földrajzot!

Világos, hogy sem történelemmel, sem pedig művelődéstörténettel nem foglalkozhat az, aki nincsen tisztában az ember sorsát irányító földrajzi – elsősorban pedig fizikai földrajzi tényezők kihatásaival. Ezt a példák hosszú sorával lehetne bizonyítani.

Annyi bizonyos: kitűnő szakembereink vannak s – mint 1918-ban – úgy a jelen háborút követő béketárgyaláson is felkészülten fogják védeni az ország érdekeit és bizonyára részt vesznek majd hasznos útmutatásaikkal a gazdasági újjáépítés munkájában. A magyar tudomány nyugateurópai színvonalának megtartása, a kutatás lehetőségének megadása és a jövő nemzedékek helyes geográfiai nevelésének biztosítása azonban már nem lehet az ő feladatuk.

INCZE ANDOR

A SZÉKELYFÖLDI ÖSZTÖNDÍJAS FESTŐK KIÁLLÍTÁSA

A TÁJ ÉS AZ EMBER egymásba áramló, állandó kölcsönhatása a művészetben is megnyilvánul. Ez az összefonódás azonban csak akkor igazán termékeny, ha a külsőségeken túl élményszerű, mély lelki kapcsolat jön létre. Egy vidék és a benne virágzó élet sokkal összetettebb, szövevényesebb, semhogy a róluk nyert futó benyomások a felület alatt lappangó lényeket elérhetnék. Komoly elmélyülés szükséges ahhoz, hogy egy kívülről jövő az új környezetet teljesen magáévá tegye. A művésznek mindig érzékenyebb, fogékonyabb a lelke, ennek következtében gyorsabban és biztosabban ragadja meg a belső lényeket és annak művészetté átvértékelhető vonásait. Egy festő pl. nemcsak a táj formáit és színeit rögzíti le, hanem azokon túl bele akar hatolni a táj elrejtett, titokzatos valóságába. Ezért a felszínes, esetleges vonások helyett azokat fogja kiemelni, melyeket a maga sajátos szemléletének szűrőjén áttersztve döntően jellemzőnek érez. Sőt még tovább megy. A tájban meglátja az ott élő embert, akinek magatartásából, munkájából és istenkereséséből kielemezi azokat a szét nem téphető szájakat, melyek a természet és lélek sorsszerű egymásrataltságát örök és mégis mindig változó hálózattal szövik egymásba. Éppen ez a finom, szóval alig meghatározható elvonás és újraalkotás különbözteti meg a jó festményt a színes fényképtől, a felületi mivoltában pontosan visszaadott valóságot az élményszerűen átvértékelte műalkotástól.

A táj ihletése nem egyszer elhatározóan befolyásolta az európai művészet fejlődését. E megállapítás elsősorban a XIX. és XX. századra áll. Az igazi tájképfestés akkor kezdődik, midőn Constable felfedezi az angol, a barbizoni iskola pedig a francia vidék festői értékeit. Hasonló, egész festészetünkre irányítóan ható jelenség nálunk a múlt század nyolcvanas

éveiben meginduló és az első világháborúig virágzó nagybányai iskola. Alkotásaiban először érezzük a magyar hegyek, völgyek, erdők, mezők otthoni szavát, a szót, mely művészetünknek meleg hazai csengést adott. Csak helyeselni lehet tehát kultuszminiszterünknek, Szinyei-Merse Jenőnek azt az elgondolását, hogy napjaink festői számára is lehetővé teszi, a magyar táj megismerését és értékeinek művészi kiaknázását. Erdély valóban különösen alkalmas arra, hogy csodálatosan változatos vidékei és a bennük bontakozó ezerarcú élet művészetünk friss és mély kiteljesedésének tovalendítőjévé válják. A Mücsarnok VII. kiállítása a vallás-és közoktatásügyi miniszter székelyföldi ösztöndíjában részesített festők legújabb műveit mutatta be. A tárlat elé nem mindennapi várakozással néztünk. Ezt a fokozott érdeklődést nemcsak a szellemi tartalom eleven erdélyi kapcsolatai indokolták, hanem az a körülmény is, hogy a bemutatásra került festmények a Szépművészeti Múzeumban való szereplésük után kerültek Kolozsvárra.

Sajnos, a várakozás és az eredmény nem volt arányban egymással. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kezdeményezés azonnal teljes sikert ritkán hozhat. A fentebb érintett esztétikai és nevelői elvek a legjobbat, a fejlődés végső kiteljesedését körvonalazzák. Kétségtelen túlzás lenne a székelyföldi ösztöndíjasoktól rögtön az induláskor azt a színvonalat megkövetelni, melyre a nagybányaiak évtizedes odaadó munkával emelkedtek. A kiállításról azonban az a benyomásunk, hogy a szereplő művészek túlnyomó része egyáltalán nem tudta sem megérteni, sem átérezni: mit jelent magyar tájaink egyik legjellegzetesebbike a festészet szempontjából. A legtöbben alig jutottak a felületnél mélyebbre. Hegyeket, fákat és mezőket vetettek vászonra vagy papírra, házakat, állatokat és embe-eket zsúfoltak egybe vagy szórtak szét anélkül, hogy a vidék és az ott pergő élet szelleméből valamit is adtak volna. Egy egész sor teljesen konvencionális kép nézett le a falakról. Róluk a régi, enyhén impreszionisztikus naturalizmus rózsás vagy narancsszínbe játszó édeskés köde terjengett szerteszét. E festési modor 1900 körül újdonság lehetett, ma már fejlődésre képtelen, üres ismétlés. Az émylygós zöldekkel, kékekkel, lilákkal tarkálló Békás-szoros vagy Hargita díszletként hat, a formák és színek mögül hiányzik az elhithető erő. Máshol arcok és alakok tűnnek fel esetleg székely viseletben, de székely lelkiség nélkül. Előfordul az is, hogy a művész sajátos látásmódjából indul ki ugyan, de az előtte dobogó valóság az ő számára pusztá eszközzé, vonalait és színfoltok értelmetlen tömege, melyet képpé szerkeszt s nem tudja vagy nem is akarja észrevenni, hogy az, amit csupán nyersanyagként használ, történelmi és szellemi hagyományoktól megszentelt rög és élet. A kiállítás legnagyobb hiánya tehát az, hogy sem a művészet, sem a magyar lelkiség szempontjából nem hozott legalább biztató ígéretet.

A RÉSZLETEKTE TÉRVE hat művészlől kell külön megemlékeznünk. A nem erdélyiek közül egyedül *Muhoray Mihály* az, aki megtalálta az élményszerű kapcsolatot azzal a földdel és néppel, mely kincseit előtte feltárta. Ecsetvonásai alatt megelevendik a csíki hegyek hatalmas, lenyűgöző szerkezete: a tömegeknek és vonalaknak az a bámulatosan fenséges hullámszája, mely rabul ejti a fogékony lelket. A fehér felhők szántotta égbolt kékje alatt felharsan a rét zöldje, de a világító friss színek elhálnak a fenyők fekete árnyékában vagy az alkonyat hűvös, barna fényében. Muhoray nagyszerűen kiaknázta a beszédes részleteket. A havasi legelőn végigkígyózó fehér ösvény, egy-egy szeszélyesen kanyargó faszor vagy mélyen bevágódó patak óriási távlatokat nyit meg előttünk. De a székelység élete is érdekli. Csikmenaság zezugos utcáin keménykötésű emberek

sietnek a munkából hazafelé. Élénk mozgásukat a szürkület puha párája fonja be. Az ismétlődő taglejtések fokozzák ugyan a ritmust, de még nem elég teltek. Ezért kissé unalmasan hatnak épúgy, mint a fűzfák merev levelű lombozata. Ha Muhoray dekoratív érzéke hajlékonyabban, rugalmasabban fog megnyilatkozni, képeinek hatása teljessé válik. Hidegebb, tartózkodóbb színei után még közvetlenebben érezzük *Ferenczy Júlia* csendes parázsló tónusát. „Tolvajos tető” című festménye barnának, zöldnek, kéknek lágy és mégis erőteljes színakkordjában fogant. Meleg, lélekkel teli kép, mely a művész új koloritjáról ad hírt. A „Konfirmáló leány” rendkívül finom formaadásával és kellemes színösszeállításával tűnik ki, de rajta még mindig a pasztellekről jól ismert lila és vörös fanyarabb együttese uralkodik. A „Tolvajos tető” megszabadult ettől s ezért Ferenczy további fejlődését ezen az úton várjuk. Képeinek erdélyi zamatú lírája *Gy. Szabó Béla* műveiben férfias zengéssel csendül meg. Őt kiállított művének hatását a szerencsés elhelyezés csak fokozza. A két szélen egy-egy fametszet foglal helyet (Disznópásztor, Átkelés a Nyáradon). A művész „fehér” korszakának e kiemelkedő termékei a víz állhatatlan mozgását kényszerítik a fametszet szigorú keretei közé. A fekete alapot a rohanó patak sűrűn felvillanó vízszintesei szántják fel. Ezeket szeli át a keményen kopogó zápor ferdén csapódó függönye. A merev vonalak e könyörtelen összeütközésében tör magának utat a konda és a pásztor. A fehér és fekete egyenlő erejű viaskodása jellemzi a másik fametszetet is. Szabó eleinte alig használta a fehéret és e szín szerepét a legkisebbre szorította. Mostani metszetei a világosság felé haladnak, de mennél inkább megközelítik, annál hevesebb küzdelmet vívnak a sötéttel. A fametszetek hatalmas drámája költői szépséggé és egészséges humorrá csendesül az általuk közrefogott két szénrajzban. Az egyik egy bájos székely leányt ábrázol (Juliska). Puha, álmatag arca sima tükrén szigetként emelkednek ki a száj, az orr és a melegfényű szemek. A másikon egy kis kondásgyerek jelenik meg. Összehúzott szemei mögül gyanakvás és egészséges csintalanság lobog felénk, E rajz egyike a legpompásabban sikerült jellemképeknek, melyet a művész talaha papírra vetett. A két üde szénvázlat között izzik fel a „Szilvaízfőzés” meleg vörös tónusai. A friss pasztellszínek életerőtől duzzadnak, hatásuk a fehér-fekete metszetek és rajzok közepette megkettőződik. A székely táj és ember komoly alaphangulata ragadja meg *Duray Tibor* képzeletét. Az erdőben járó favágók mintha külső és belső mivoltukban maguk is hozzátartoznának a vadonhoz. Figyelemre méltók női tanulmányai is (Fonóasszony, Öreg asszony). Szép és könnyed *Eless István* három kis vízfestménye. Az „Eső után” című a francia impresszionistákat juttatja eszünkbe, de csak technikájával, a formák és színek hangulata a Székelyföldet idézi. Határozottan érdekesek *Kun István* tájképei, noha mi sem árulja el rajtuk székely vagy akár erdélyi eredetüket. Színbeli szerkezetük a barna és a kék ellentétének végletes kihangsúlyozásában rejlik. A sötét dombok és szántóföldek fölé világos, de mégis nehéz, sűrűkék égbolt borul. A két tónus éles összeütközését olykor kopasz fák nyújtózkodó ágai enyhítik. Lenn egy-egy ház, fenn egy-egy felhő fehér foltja villan meg. Nagyon jó lenne, ha a művész a fojtó komor tónust úgy, mint a bemutatott képek egyikén meg is tette, néhány élénk színnel feloldaná.

Sajnos, a többi huszonkét festő sem általános művészi, sem sajátos erdélyi szémszögből nem tud kielégíteni. Pedig vannak közöttük nem mindennapi tehetségek. *András Lászlótól* és *Csebi Pogány Istvántól* sokkal többet vártunk, mint amennyit adtak. *Hintz Gyula* és *Klie Zoltán* saját modorosságukba fulladtak. Képeik szín- és formatobzódásában elvész a komoly valóság és kialszik a lélek melege. *Mágori Vargha Béla* festmé-

nyeiben hiába keressük a székelység acélos szellemét. Mondanivalója a színek tarkasága ellenére is fáradt és erőtlen. *Dudás Jenő* nagy technikai tudása elismerésre méltó ugyan, ezen túl azonban semmit nem kapunk tőle. A felsorolást tovább nem folytatom. Az érdektelen és nem egyszer bosszantóan gyenge képek között a felsoroltakon kívül még *Ráfael Viktor* „Bivalyok” című pasztelleje jelent megkönnyebbítő felüdülést.

ÖSSZEGEZVE a mondottakat, megállapítható, hogy az a helyes kezdeményezés, mely újra erőteljesebben irányítja művészeink figyelmét a hazai táj és élet felé, egyelőre éppen a művészek részéről kevés megértésre talált. A többség, úgy látszik, a feladat jelentőségét nem tudta felfogni és megelégedett felszínes kísérletekkel. Ez a tény is arra int, hogy *a jövőben szigorúbban kell megrostálni azokat, akiket ilyen ösztöndíjban részesíteni óhajtanak.* A kiállítás tanulságai, eredményei és sikertelenségei egyaránt bizonyítják, hogy csakis egy válogatott művészegyüttes képes kitartó és odaadó munkával elérni a kitűzött célt: művészetünknek a hazai táj és ember belső élményévé érlelése által magyarrabb és emberebb elmélyítését.

ENTZ GÉZA